

Emilia Smólka-Antkowiak

OSTROGI KRZESŁOWATE W OKRESIE WPŁYWÓW RZYMSKICH – STAN I POTRZEBY BADAŃ

SŁOWA KLUCZOWE: okres wpływów rzymskich; młodszy okres przedrzymski; ostrogi; ostrogi krzesłowate; Celtowie; Trewerowie; Germanie nadłabscy; kultura wielbarska; kultura przeworska; ostrogi kabłąkowe

KEYWORDS: Roman Iron Age; early Pre-Roman Iron Age; spurs; chair-shaped spurs; Celts; Treveri; Elbe Germanic; Wielbark culture; Przeworsk culture; bow-shaped spurs

W okresie wpływów rzymskich obserwujemy rozwój produkcji ostróg przez ludy barbarzyńskie Europy Środkowej. Upowszechnione przez Celtów, są chętnie użytkowane i modyfikowane przez miejscowych wytwórców. Ich wyjściową formę stanowią niewątpliwie ostrogi kabłąkowe, które przy nieskomplikowanej konstrukcji, i co za tym idzie, łatwości w produkcji, doskonale spełniały swą funkcję. W efekcie tego, to właśnie one były najczęściej produkowane i użytkowane przez większość społeczności zamieszkujących wnętrza kontynentu europejskiego. Taką sytuację rejestrujemy aż po późny okres wpływów rzymskich a także i w średniowieczu (Żak, Maćkowiak-Kotkowska 1988). Obok nich pojawiają się ostrogi o tzw. konstrukcji krzesłowatej, które są pochodną konstrukcyjną ostróg kabłąkowych. Niniejszy artykuł ma na celu zarysowanie i analizę stanu badań nad ostrogami krzesłowatymi, a w dalszej kolejności ukazanie nowych możliwości interpretacji i sposobów prowadzenia prac badawczych, niezbędnych przy analizie tej kategorii zabytków.

Początki prac badawczych poświęconych ostrogom krzesłowatym, sięgają połowy XIX wieku, kiedy to zostały one wyróżnione przez Georga Christiana Friedricha Lischę. Powszechnie uważa się jednak, iż tym który je zdefiniował był Otto Olshausen, który w opublikowanej w 1890 roku pracy

o ostrogach, wyróżnił dwa podstawowe ich typy¹: z bodźcem osadzonym na kabłąku i formy o płytce zaopatrzonej w nity, znane pod nazwą ostróg krzesłowatych² (Olshausen 1890). Następnie w roku 1891 pojawiła się publikacja autorstwa Richarda Zschille i Roberta Forrera, którzy to uporządkowali poszczególne formy w ciągi chronologiczne. W roku 1912 powstała praca *Die germanischen Stämme zwischen Oder und Passarge zur römische Kaiserzeit* autorstwa Ericha Blumego, dająca między innymi zestawienie ostróg z północnej części środkowoeuropejskiego Barbaricum. Przełomową publikacją, traktującą o ostrogach, w tym formach krzesłowatych jest książka Martina Jahna *Der reitersporn, Seine Entstehung Und früheste Entwicklung*, wydana w roku 1921. Rozdział zatytułowany *Der Stuhlsporn* poświęcony jest rozważaniom nad genezą i rozwojem form owych zabytków (Jahn 1921: 18–38). Większość gruntownych tez w nim zawartych pozostaje aktualnych po dziś dzień, dlatego też dla badaczy zajmujących się tematyką ostróg krzesłowatych, praca ta stanowi podstawowy punkt wyjścia do dalszych studiów. Jest ona również doskonałym źródłem przy poszukiwaniu analogii formalnych dla tej kategorii zabytków. Trzeba jednak zaznaczyć, iż zbiór ilustracji zawartych w publikacji Jahna nie jest klasyfikacją typologiczną, a jedynie przedstawieniem wybranych losowo form. Dlatego też, na co wskazywała Edyta Roman (1997: 166) posługiwanie się tą publikacją w celu klasyfikowania ostróg jest błędem. Poza tym z biegiem lat znacznie wzrosła baza materiałowa, co powoduje, że pewne zawarte w niej ustalenia wymagają aktualnie krytycznego do nich podejścia (Müller 1957; Bantelmann 1971; Roman 1998: 166; Kontny, Rudnicki 2002: 148; Jensen 2008: 245; Kontny i in. 2011: 95). Lukę tę poniekąd wypełniają późniejsze opracowania, zawierające m.in. w swojej treści klasyfikacje typologiczne omawianej grupy zabytków.

Pierwszym z nich jest klasyfikacja stworzona przez A. von Müllera (1957), Sporządzona na podstawie rozpoznania ostróg krzesłowatych pochodzących z północnych Niemiec. Badacz ten wyodrębnia tutaj dwie grupy ostróg (A i B), z czego pierwszą z nich dzieli na cztery kolejne serie (patrz Tab.1). Autorem kolejnej typologii jest Niels Bantelmann (1971), który opracował zabytki ostróg ze stanowiska w Hamfelde. Bantelmann wprowadza podział ostróg na sześć typów (patrz Tab.1). Klasyfikacją powszechnie stosowaną w odniesieniu do znalezisk ostróg krzesłowatych z obszarów kultury przeworskiej i wielbarskiej, jest pra-

¹ O. Olshausen stosował terminy *Bügelsporen* oraz *Plattensporen* (Olshausen 1890: 184–185). Terminy te przejął później M. Jahn (1921), z tą różnicą, iż u niego *Plattensporen* odnosi się do szczególnej formy ostróg krzesłowatych.

² W literaturze polskojęzycznej stosuje się wymiennie terminy: ostrogi krzesłowate (Kostrzewski 1970; Roman 1997), krzeselkowate (Godłowski 1970; 1981; Ginalski 1991) i krzeselkowe (Pazda 1980).

ca Edyty Roman (1997). Badaczka ta zestawiała katalog znalezisk z obszarów ziem polskich, na podstawie którego wydzieliła cztery grupy typologiczne (patrz Tab. 1). Praca ta jest krytykowana w literaturze przedmiotu, z uwagi na pewne dyskusyjne założenia przyjęte przez autorkę (Kontny, Rudnicki 2002: 148; Kontny i in. 2011: 95). Jednym z nich jest wydzielenie grupy IV ostróg krzesłowatych o nie określonej przez badaczkę chronologii (Roman 1997: 170–171), która w rzeczywistości stanowi wariant ostróg typu *Plattensporen* w ujęciu M. Jahna, występujących w okresie wędrówek ludów głównie na obszarach kultur zachodniobałtyjskich (Jahn 1921: 36–38; Kontny, Rudnicki 2002: 148; Kontny i in. 2011: 95).

Kolejnym badaczem, który zajmował się interesującą mnie tutaj problematyką był Horst Wolfgang Böhme (1991). Analizował on w swojej pracy kwestię

Tab. 1. Zestawienie klasyfikacji typologicznych ostróg krzesłowatych

Jahn 1921	von Müller 1957	Bantelmann 1971	Roman 1998
ryc. 19	Grupa A, seria 1	Typ 1a (dwunitowe, z wąskim, prostym bodźcem i wąską podstawą)	Grupa II (dwa nity, wysoki smukły bodziec, delikatna, wąska podstawa, skrzydła podstawy w kształcie litery H, trójkątne lub klepsydrowate)
ryc. 23	Grupa A, seria 1	Typ 1b (z wąskim, prostym bodźcem i bardziej masywną podstawą)	Grupa I (dwa nity, krępy, stożkowaty bodziec, masywna podstawa w kształcie litery H)
ryc. 24		Typ 2a (zgrubienie w dolnej części bodźca, podstawa wąska)	Grupa II
ryc. 24		Typ 2b (zgrubienie w dolnej części bodźca, podstawa bardziej masywna)	Grupa II
ryc. 28	Grupa A, seria 2	Typ 3 (z bodźcem osadzonym na wąskiej szyjce)	
ryc. 34	Grupa A, seria 3	Typ 4 (z czterema nitami)	Grupa III (z czterema nitami)
ryc. 29	Grupa A, seria 4	Typ 5 (z trzema kolistymi płytkami)	
ryc. 45-66	Grupa B	Typ 6 (ostrogi kabłąkowe)	
ryc. 42-43			Grupa IV (dwa nity, prostokątna, płaska podstawa)

(Źródło: Jensen 2008: 246; uzupełnienia Smółka-Antkowiak).

występowania bogato zdobionych, inkrustowanych srebrem ostróg krzesłowatych. Omawiając wyposażenie pochówku z Mušov, powrócił on do określania *Prunksporen*, jakiego użył Jahn w stosunku do najcenniejszych zabytków tego typu (Jahn 1921: 35). Böhme w swym artykule zamieścił katalog znalezisk, które koncentrują się w Skandynawii, północnych Niemczech oraz na Morawach (1991: 299–302). Stwierdził również, iż pochówek w Mušov pod względem ilości i jakości ostróg jest najbogatszym w strefie Germania Magna (Böhme 1991: 297–298). Problem szczegółowego omówienia ostróg z Mušova, pojawia się także w studiach Jaroslava Tejrala (2002: 141–159). Badacz ten przy ich omówieniu posłużył się licznymi analogiami oraz dostępnymi wówczas typologiami, co pozwoliło mu na precyzyjne datowanie opracowywanej grupy zabytków.

Kolejnym rodzajem ostróg krzesłowatych, któremu poświęcono wiele uwagi są ostrogi z trzema okrągłymi płytkami, czyli tzw. *Dreikreisplattensporen*. Stały się one tematem opracowań, których autorami byli Ronald Bockius (1991) oraz Thomas Völling (1992). Jest to dość szczególna forma, której znaleziska są stosunkowo rzadkie. Niemniej doskonale ukazują one rozwój formy krzesłowatej ostróg, do czego wrócę później.

Najnowszą pracą zbierającą ostrogi krzesłowate z całego obszaru ich występowania w okresie wpływów rzymskich, jest rozprawa doktorska duńskiej badaczki Xenii Pauli Jensen (2008). Niestety ustalenia w niej zawarte dotyczą jedynie niektórych grup tychże ostróg. Jensen analizując broń ze stanowiska bagiennego w Vimose, poświęciła przy okazji wiele uwagi kwestii występujących na nim ostróg (2008: 254–271). Ich katalog, będący częścią przywoływanej tutaj pracy, jest zatem zbiorem analogii do form, które wystąpiły w Vimose. Są to przede wszystkim ostrogi grup 1a, 3 i 4 wg Bantelmanna (Jensen 2008: katalog 151–162). Przywoływany katalog jest doskonałą prezentacją źródeł, dających wgląd w kwestie chronologii i dyspersji tych form, istotnym dla prowadzenia badań nad genezą i rozwojem tejże kategorii zabytków.

Swój wkład w problematykę badań nad ostrogami z młodszego okresu przedrzymskiego z obszarów kultury przeworskiej wnieśli także dwaj polscy badacze, Piotr Łuczkiewicz (2006a; 2006b) oraz Tomasz Bochnak (2004; 2014). Obaj, poruszając tematykę ostróg przy okazji opracowań o znacznie szerszym obszarze badawczym, nie tylko uzupełnili katalog tych zabytków, lecz także podjęli się ich analizy i interpretacji. Ostrogi krzesłowate pochodzące z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich bywały często tematem badań autorów czeskich i słowackich, co wynika z ich powszechnej obecności na tych terenach. Zajmowała się nimi między innymi Karla Motyková-Šniedrová (1963; 1965; 1967), Eduard Droberjard (1999a; 1999b), Jaroslav Tejral (2002), Karol Pieta (1982; 2005) oraz Eva Vnoučková (2014).

Wymienione powyżej opracowania nie wyczerpują oczywiście pełnej listy publikacji poświęconych omawianemu tutaj zagadnieniu. Są one jednak najistotniejszą ich częścią, tymi które wnoszą znaczący wkład w stan badań nad problematyką ostróg krzesłowatych. Niewątpliwie możemy je określić jako swego rodzaju kamienie milowe w badaniach nad tymi zabytkami, o których mamy coraz rozleglejszą, lecz nadal niepełną wiedzę.

Pytaniem, które chyba warto byłoby sobie zadać, jest problem dlaczego w ogóle zaczęto produkować i użytkować ostrogi krzesłowate. Znacznie praktyczniejsze w użytkowaniu i łatwiejsze w produkcji były bowiem ostrogi kabłąkowe, co najprawdopodobniej sprawiło, iż to one dominują wśród znalezisk tego typu na obszarze *Barbaricum*. Ostrogi krzesłowate wydają się być wytworem mody (Beltz 1920/21: 52), gdzie kwestie estetyczne przeważają nad praktycznymi. Przejawem tego mogą być przede wszystkim tzw. *Prunksporen*, które można postrzegać w kategoriach ozdób, podkreślających wysoki status społeczny ich właściciela. Ostrogi były częstym przedmiotem dyskusji na temat pozycji społecznej i selekcji wiekowej zmarłych (m.in. Hedeager i Kristiansen 1981; Tejral 2002; Mączyńska, Rudnicka 2004). Problem ten wymaga jednak osobnego omówienia, nie będzie więc rozwijany w niniejszym artykule.

Zdając sobie sprawę, z pewnych ograniczeń badawczych, aktualnie już z dużą dozą pewności można podjąć się próby ukazania rzeczywistej genezy formy ostróg krzesłowatych. Wysunięta niegdyś przez Matina Jahna teza, głosząca, iż ostrogi te wywodzą się od form kabłąkowych (Jahn 1921: 20–22), pozostaje aktualna po dziś dzień. Jahn zauważył, iż pierwszymi spośród form krzesłowatych były ostrogi posiadające dwa nity (Jahn 1921: 22–23; zob. też Roman 1997: 170–171; Jensen 2008: 269). Powstały one poprzez wyprostowanie i zredukowanie kabłąka do podstawy, która staje się prawie płaska. Bodźce tych ostróg są za to mocniejsze i dłuższe niż u form kabłąkowych. Ich pozycję chronologiczną orientował na koniec okresu przedrzymskiego i pierwszy wiek naszej ery (Jahn 1921: 23). Proces przejścia od form kabłąkowych do form krzesłowatych doskonale ukazują ostrogi z trzema kolistymi płytkami, tzw. *Dreikreisplatten-sporen* (Ryc. 1). Pierwsze ostrogi tego typu, przez Thomasa Völlinga określane mianem wariantu Konz³ pochodzą już z piątego/czwartego dziesięciolecia I w. p.n.e., co czyni je najstarszą formą ostróg nitowanych (Völling 1992: 396). W efekcie swych studiów, poddał on w wątpliwość „środkowo-niemieckie” pochodzenie tej grupy ostróg, co wcześniej sugerował Marin Jahn (1921: 29). Z analiz przeprowadzonej przez Völlinga wynika, iż rzeczywistą strefę ge-

³ Nazwa pochodzi od miejsca znalezienia eponimicznej ostrogi.

netyczną ostróg typu *Dreikreisplattensporen* należy wiązać z obszarem zajmowanym przez celtyckie plemię Trewerów, znane ze znakomitej konnicy. Tam właśnie koncentrują się najstarsze znaleziska tego rodzaju ostróg (Völling 1992: 400). A zatem, ostrogi produkowane przez zamieszkujące nad Łabą społeczności swebskie, były jedynie wzorowane na formach celtyckich (Völling 1992: 400). Nie są one zatem, jak wcześniej uważano, wytworem germańskim, jednakże poprzez Germanów nadłabskich rozpowszechniają się w strefie objętej osadnictwem plemion należących do germańskiego kręgu cywilizacyjnego (Bockius 1991: 497–507; Völling 1992: 395–400; 2005: 175–178; Łuczkiwicz 2006b: 349). Tym samym należy tutaj wyraźnie podkreślić ów fakt, że w sytuacji gdy przyjmujemy formę z trzema kolistymi płytkami za najstarszą w linii rozwojowej ostróg krzesłowatych, to powinniśmy uznać, iż w istocie są one formą o nie germańskiej proveniencji.

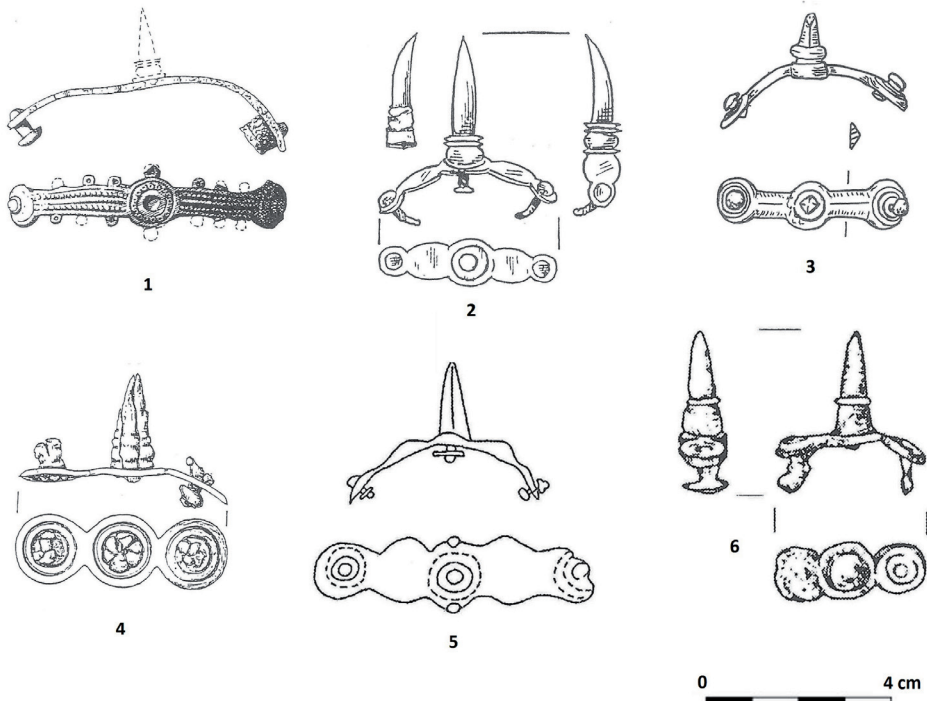
Niemniej kwestią wymagającą sprecyzowania, jest „kto” bezpośrednio mógł zainicjować ów proces produkcji ostróg krzesłowatych. Nie można bowiem stwierdzić jednoznacznie, iż z całą pewnością twórcami idei ich produkcji byli Celtowie. Na obszarach Galii w tym czasie stacjonowały już bowiem legiony rzymskie, które pod wodzą Cezara w 53 r. p.n.e. podbiły plemię Trewerów. Z drugiej strony w 60 r. p.n.e., na galijskim teatrze działań pojawiają się pod wodzą Ariowista plemiona swebskie. Na interesującym nas obszarze, w jednym czasie mamy do czynienia zatem z trzema zupełnie różnymi społecznościami – Terwerów (Celtów), Swebów (Germanów) i Rzymian. Szczegółowa analiza wczesnych form ostróg nitowanych z obszarów zajmowanych przez wspomniane ugrupowania, mogłaby tym samym przynieść wymierne efekty dla poznania ich rzeczywistej genezy. Mogłaby również pomóc w określeniu szlaków, którymi zabytki te (bądź sama idea ich wytwórczości) były dalej redystrybuowane w głąb strefy germańskiej, a tym samym także na obszary ziem polskich.

Z terenów zajętych przez kulturę przeworską, znane są aktualnie dwa okazy ostróg typu *Dreikreisplattensporen*, z Korytnicy, woj. świętokrzyskie, gr. 4 oraz z Zakrzewa, woj. wielkopolskie, gr. 14 (Bochnak 2004: 21; Łuczkiwicz 2006b: 350; Bochnak 2014: 125). Egzemplarze te można zaliczyć do typu Geoblingen-Thür wg Bockiusa, spotykane głównie na terenach trewerskich, skąd się wywodzą i gdzie datowane są na schyłek młodszego okresu przedrzymskiego (Bockius 1991: 502–506, ryc. 3:1; Völling 1992: 396, 397, ryc. 10; Bochnak 2004: 21; Łuczkiwicz 2006a: 177, 216; ryc. 51:3; Łuczkiwicz 2006b: 350; Bochnak 2014: 124–125). Ostrogi tego typu, będące następcą typu Konz, występują również na obszarze grupy Gross Romstedt, gdzie uznawane są za naśladownictwa a nie bezpośredni import celtycki

(Bockius 1991: 502–505; Völling 1992: 398–400; Bochnak 2014: 125). Völling podaje za Jahnem, iż cechą odróżniającą ostrogi celtyckie od germańskich, jest obecność u tych pierwszych okrągłego w przekroju, często lekko wygiętego bodźca. Z kolei ostrogi produkowane przez plemiona germańskie posiadają bodźce czworoboczne w przekroju (Jahn 1921: 14; Völling 1992: 398). Przyjmując takie ich rozróżnienie, należałoby ostrogę z Zakrzewa uznać za import celtycki, natomiast zabytek Korytnicy⁴ za pochodzący najprawdopodobniej z obszarów grupy Gross Romstedt. Sprawa ta jest jednak dość skomplikowana, a podział ten nie jest do końca przejrzysty, ponieważ na obszarze kultury Gross Romstedt występują również zabytki z typowo celtyckim bodźcem w kształcie „jaskółczego ogona”. Tomasz Bochnak z dużą dozą ostrożności uznał, iż bardziej prawdopodobne jest, iż egzemplarze z Korytnicy i Zakrzewa są importami celtyckim (2014: 125). Badacz ten podkreślił jednak, iż zagadnienie proveniencji owych ostróg nie może być rozstrzygnięte (Bochnak 2014: 125), z czym należy się w zupełności zgodzić przy dzisiejszym stanie badań.

Dla terenów północnej Polski jak dotąd nie są znane zabytki ostróg krzesłowatych z młodszego okresu przedrzymskiego. W pracy Edyty Roman pojawia się co prawda sugestia, że pojedynczy egzemplarz tego typu formy, mógłby łączyć się z fazą A3 (Roman 1997: 177). Badaczka ta wskazuje tu na znalezisko ostrogi krzesłowatej z Prusinowa, gr. 1/1940. Powołuje się ona na pracę Ryszarda Wołągiewicza (1993), w której badacz ten przy rzeczonyj ostrodze umieszcza dopisek „A3”. Oznaczenie to nie dotyczy jednak fazy chronologicznej młodszego okresu przedrzymskiego, jak musiała zasugerować się Roman, lecz grupy ostróg w klasyfikacji typologicznej Müllera (1957). Grupa A3 wg Müllera wyznacza ostrogi krzesłowate z czterema nitami, co odpowiada rzeczywistej formie ostrogi. Zabytki takowe przez Roman datowane są na B1b–B2/C1 (1997: 171), co nieco mija się z chronologią tego typu ostróg na terenie całej Europy Środkowej, gdzie pojawiają się dopiero od fazy B2 (por. Jahn 1921; Droberjar 1999b; Tejral 2002; Jensen 2008). Taka chronologia pokrywa się doskonale z datowaniem naczynia wchodzącego w skład pochówku z Prusinowa. Obecna jest tam waza grupy IV A, którą Wołągiewicz datuje na fazy B2–C1b, z możliwością przeżywania się do stadium C2 (Wołągiewicz 1992: 26). Pochówek ten nie jest typowy dla obrzędowości pogrzebowej kultury wielbarskiej, z którą identyfikuje go Wołągiewicz. Prócz ostrogi oraz wazy, w inwentarzu grobu 1/1940 wystąpił bowiem fragment umbra

⁴ Zabytek ten zaginął i ten znany jest jedynie ze wzmianek w pamiętniku ks. S. Skurczyńskiego i zamieszczonego tam rysunku (Bochnak 2004: 21), nie wiemy więc na ile wiarygodnym odwzorowaniem ostrogi jest zamieszczona tam rycina.



Ryc. 1. Ostrogi: 1 – z Konz, gr. 1; 2 – Goeblingen-Nospelt, gr. B;

3 – Gross Romstedt, gr. z 1907, O5; 4 – Schopau, gr. 50;

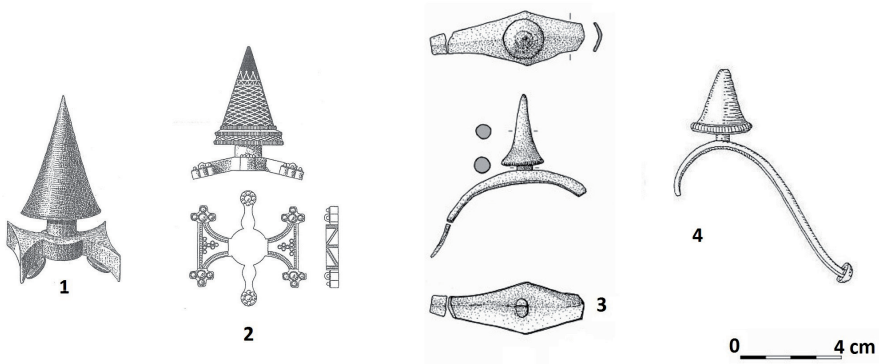
5 – Korytnicy, gr. 4; 6 – Zakrzew, gr. 14)

(Źródło: 1–4 Völling 1991: Abb. 5, 10, 11, 14; 5, 6 – Bohnak 2014: ryc. 61/6, 7)

żelaznego typu 5/6 wg Jahna, żelazny grot lancetowaty oraz przepalona końcówka pasa żelaznego (Wołagiewicz 1993: 185). Nie mniej jednak, należałoby tutaj zweryfikować ów pojawiający się w literaturze sąd o rzekomej przynależności tego jedyne go egzemplarza ostrogi krzesłowatej do fazy A3 i przyjąć tym samym, iż w istocie przywołana ostroga pochodzi z młodszego stadium wczesnego okresu wpływów rzymskich.

W okresie wpływów rzymskich znacznie wzrasta ilość i różnorodność ostróg krzesłowatych produkowanych w strefie Germania Magna. Ich rozwój w tym okresie bez wątpienia należy wiązać ze społecznościami germańskimi zamieszkującymi tereny rozciągające się wzdłuż osi przebiegającej od Półwyspu Jutlandzkiego po dorzecze Łaby, gdzie zabytki te są najczęściej spotykane. Rzadziej znajduje się je w środkowych Niemczech, Czechach, Słowacji, Austrii oraz Polsce. Natomiast zupełnie sporadycznie pojawiają się one na

Fionii, w południowej Norwegii i Szwecji kontynentalnej a także na Gotlandii i Olandii (Jensen 2008: 270). Wszędzie tam, gdzie są obecne, charakteryzują się ogromną różnorodnością pod względem kształtu, zdobnictwa oraz surowców zastosowanych przy ich wykonaniu. Mimo ich silnego dymorfizmu, podjęte zostały w literaturze pewne próby uporządkowania chronologicznego tychże ostróg. Autorem koncepcji ukazującej ich rozwój w tej fazie chronologicznej jest Martin Jahn. W swych rozważaniach zwrócił on uwagę na to, iż od I w. n.e. końce podstaw ostróg zaczęły się stopniowo rozszerzać. Skutkowało to powstaniem egzemplarzy posiadających trójkątne skrzydła, rozdzielone po środku kolistą podstawą przeznaczoną na osadzenie bodźca (Jahn 1921: 23–24). W okresie tym występowały ostrogi o bodźcu osadzonym bezpośrednio na podstawie oraz te, z bodźcem umiejscowionym przy pomocy szyjki (Jahn 1921: 24–25). Podstawy tych ostróg są dość wąskie i delikatne, co może mieć wpływ na ich stan zachowania i co za tym idzie, niewielką liczbę znalezisk tego typu (Jensen 2008: 250). W II w. n.e. bodźce ostróg krzesłowatych stają się stożkowate, niekiedy bywają przymocowywane do podstawy za pomocą długiej, wąskiej szyjki (Jahn 1921: 25, ryc. 27–28). W tym samym czasie zmienia ulega także podstawa ostrogi. Obok form dwunitowych, pojawiają się egzemplarze posiadające cztery nity. Według Jahna przyczyną przejścia od form dwunitowych do czteronitowych był rozwój szerokości i długości skrzydeł podstawy i związana z tym zmiana skórzanej konstrukcji utrzymującej ostrogę na nodze (Jahn 1921: 28). Uznał on także, że ostrogi czteronitowe są boczną linią rozwojową zabytków z mocno wyodrębnionym bodźcem (Jahn 1921: 31–32, ryc. 33–34). Poglądowi temu przeczy datowanie przez Edytę Roman ostróg z czterema nitami na fazę B1b-B2/C1, co sugeruje, iż są one w rzeczywistości starsze niż ostrogi z mocno wyodrębnionym bodźcem. Takie datowanie, jakie przyjęte zostało przez przywołaną tutaj badaczkę wydaje się jednak być nieprecyzyjne, ponieważ ostrogi posiadające cztery nity, na całym obszarze *Babraricum* korelowane są dopiero z fazą B2 i mogą jeszcze rozwijać się w głąb fazy C1 (Jahn 1921; Droberjar 1999b; Tejral 2002; Jensen 2008). W tym miejscu warto podkreślić, iż wszystkie powstałe dotychczas typologie ostróg krzesłowatych traktują egzemplarze z czterema nitami bardzo szeroko, „wrzucając” różne ich odmiany do jednej grupy/typu. Zabytki te tymczasem odznaczają się ogromną różnorodnością, będąc jednocześnie najczęściej występującym rodzajem ostróg krzesłowatych (Jensen 2008: 247). Bez wątpienia są one kategorią, która wymaga dokonania uszczegółowionych podziałów.



Ryc. 2. Ostrogi: 1 – Röbel; 2 – Bredal; 3 – Jartypory, gr. 394; 4 – Gostkowo
 (Źródło: 1 – Jahn 1921: ryc. 27; 2 – Tejral 2002: Abb. 2:3;
 3 – Andrzejewski i in. 2011: ryc. 3:1,2; 4 – Eggers, Stary 2001: tab. 355:3)

Bardzo interesującym zjawiskiem jest obecność naśladownictwa ostróg krzesłowatych, które możemy zaobserwować w odniesieniu do egzemplarzy w typie kabłąkowym (Ryc. 2). Zjawisko to dotyczy rzecz jasna jedynie poszczególnych elementów składających się na ich konstrukcję. Podobieństwo takie widoczne jest zwłaszcza pomiędzy ostrogami krzesłowatymi z silnie wyodrębnionym za pomocą szyjki bodźcem (Jahn 1921: 27; ryc. 27–28)⁵ a egzemplarzami kabłąkowymi kultury wielbarskiej, które autorka niniejszego przyczynku wyróżniła w grupę VII D⁶ (Smółka 2013). Starsze egzemplarze ostróg J27–28, a więc te z dwoma nitami, wyraźnie koncentrują się we wschodniej Jutlandii i w dorzeczu Łaby, zupełnie pojedyncze okazy znajdowane są na Fionii, środkowej Szwecji oraz na Gotlandii, gdzie datowane są od fazy B1, głównie na fazę B2–C1 (Bantelmann 1971: 99, 138, 144; Jensen 2008: 254). Od fazy B2/C1 datuje się tego typu znaleziska z obszarów Czech (Tejral 2002: 146; Vnoučková 2014: 42). Najmłodsze egzemplarze natomiast pochodzą ze stanowiska w Illerup Ådal na Jutlandii, gdzie ich pozycja chronologiczna wyznaczona jest na okres C1b (Carnap-Bornheim, Ilkjær 1996: 173, ryc. 137; Jensen 2008: 252). W tym czasie (C1b), pojawiają się także ostrogi kabłąkowe grupy VII D, których bodźce wyraźnie wzorowane są na bodźcach ostróg J27–28. Znaleziska te koncen-

⁵ Dalej umownie nazywane J27–28

⁶ Grupa VII D ostróg kultury wielbarskiej, odpowiada typowi F4 wg Ginalskiego (1991) oraz grupie VI wg Godłowskiego (1970); ostrogi grupy VII D najczęściej występują na obszarze kultury wielbarskiej, dlatego uważam za uzasadnione, posługiwanie się w tym miejscu tą typologią.

trują się na obszarze Pomorza (Jahn 1921: 58; Andrzejowski i in. 2011; Smółka 2013), gdzie najprawdopodobniej użytkowane były przez jeźdźców wielbarskich. Sporadycznie spotykane są również na obszarze kultury przeworskiej czy kultur zachodniobałtyjskich (Ginalski 1991: 67; Smółka w druku). Ostrogi kabłąkowe grupy VII D, w przeciwieństwie do egzemplarzy krzesłowatych J27–28, tworzą dość zwartą chronologicznie grupę, użytą przez stosunkowo krótki okres, od fazy C1b do C2 (Andrzejowski 2011: 55; Smółka 2013). Na relację łączącą obie formy ostróg wskazywał już Martin Jahn (1921: 58), problematyka ta nie była jednak dotychczas poruszana w polskiej literaturze. Uważam więc, iż sprawa wpływu ostróg krzesłowatych na formy kabłąkowe wymaga poświęcenia bliższej uwagi w przyszłości.

Podsumowując powyższe rozważania należy zaznaczyć, że w ostatnich latach znacznie wzrosła liczba publikacji traktujących o ostrogach krzesłowatych, które odświeżyły i uzupełniły naszą wiedzę na ich temat. Nadal jednak otwarte pozostają kwestie, o których wspomniałam powyżej, a które wymagają niezbędnego doprecyzowania. Osobnym, aczkolwiek bardzo istotnym problemem, jest kwestia nie publikowania zabytków. Niestety częstą praktyką jest to, że autorzy badań zaznaczają jedynie w tekście, fakt odkrycia ostrogi, za czym nie idzie podanie szczegółów czy zamieszczenie jej ryciny. Jest to znaczną przeszkodą, utrudniającą wyjaśnienie kwestii badawczych dotyczących tych rzadkich znalezisk. Poszerzenie bazy źródłowej jawi się bowiem obecnie jako podstawa warunkująca uaktualnienie istniejących klasyfikacji ostróg krzesłowatych. Konieczność tego przedsięwzięcia bywała już podkreślana w literaturze przedmiotu (Kontny, Rudnicki 2002: 148; Jensen 2008: 247). Aktualnie, mimo istnienia kilku odrębnych klasyfikacji typologicznych ostróg krzesłowatych, posługiwanie się nimi jest znacznie utrudnione. Utrudnienia te wynikają m.in. z dezaktualizacji niektórych ustaleń, pod wpływem zwiększenia bazy źródłowej, co dotyczy przede wszystkim pracy Martina Jahna. W przypadku pracy Edyty Roman, jednym z kluczowych niedociągnięć jest niewątpliwie przedstawienie niepełnego katalogu zabytków (por. Kontny, Rudnicki 2002: 148). Trudności w klasyfikowaniu wynikają nie tylko z ograniczeń w wykorzystaniu istniejących typologii, lecz również z dużej różnorodności ostróg krzesłowatych (Kontny, Rudnicki 2002: 148; Jensen 2008: 247). Prawidłowe klasyfikowanie zabytków, możliwość precyzyjnego określenia ich chronologii oraz stworzenie ich pełnego katalogu, jest podstawą do przeprowadzenia kompleksowych badań, obejmujących cały obszar występowania ostróg krzesłowatych, o co postulowała już Edyta Roman (1997: 171). Dałyby one możliwość wytyczenia kierunków dystrybucji ostróg; szlaków, którymi docierały one m.in. na tereny ziem polskich.

To z kolei, wskazałoby na kierunki kontaktów, które utrzymywały ówczesne społeczności. Dalej można by się zastanowić jakie procesy społeczne spowodowały rozpowszechnienie tego typu znalezisk na obszarach nadłabskich i w południowej Skandynawii oraz ich przenikanie na wschód.

mgr Emilia Smólka
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Historyczny
Instytut Archeologii
Collegium Historicum
ul. Umultowska 89D
61-614 Poznań
emilia_smolka@wp.pl

BIBLIOGRAFIA

- Andrzejowski J., Rakowski T., Watemborska K. (2011), *Grób z ostrogami z nekropoli kultury wielbarskiej w Jatryporach nad Liwcem*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 62, s. 49–63.
- Bantelmann N. (1971), *Hamfelde, Kreis Herzogtum Lauenburg. Ein Urnenfeld der römischen Kaiserzeit in Holstein*, „Offa-Bücher”, t. 24.
- Blume E. (1912), *Die germanischen Stämme zwischen Oder und Passarge zur römischen Kaiserzeit, t. 1*, Würzburg.
- Beltz R. (1920/21), *Das Urnenfeld von Körchow*, „Jahrbücher des Vereins für Meckburgische Geschichte und Altertumskunde”, t. 85.
- Bockius R. (1991), *Zu den elbgermanischen Kreisplattensporen der frühen römischen Kaiserzeit*, „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, t. 38, s. 497–514.
- Bohnak T. (2004), *Zróżnicowanie typologiczne ostróg oraz bojowe zastosowanie konia kulturze przeworskiej w młodszym okresie przedrzymskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytet Rzeszowskiego”, Archeologia 1, t. 23, s. 9–61.
- Böhme H. W. (1991), *Ausgewählte Funde aus dem Germanischen Königsgrab von Mušov (Südmähren/ČSFR) anlässlich der Restaurierung*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, t. 21, s. 291–302.
- Carnap-Bornheim C. von, Ilkjær J. (1996), *Illerup Ådal. Die Prachtausrüstungen*, „Jysk Arkæologisk Selskabs”, t. 25, s. 5–8.
- Dixon K. R., Southern P. (2012), *Kawaleria rzymska od I do III wieku po Chr.*, Oświęcim.

- Droberjard E. (1999a), *Dobřichov-Piřhora: Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit In Böhmen (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reichs)*, Praha.
- Droberjard E. (1999b), *Od plaňanských pohárů k vinařické skupině: kulturní a chronologické vztahy na území Čech v době římské a v časné době stěhování národů*, „Sborník Národního muzea v Praze”, A – Historie, t. 53.
- Eggers H. J., Stary P. F. (2001), *Funde der Vorrömischen Eisenzeit, der Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit in Pommern*, Beiträge zur und Frühgeschichte Mecklemburg-Vorpommerns, 38, Lübstorf.
- Ginalski J. (1991), *Ostrogi kabłakowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 38, s. 53–84.
- Godłowski K. (1970), *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, „Prace Archeologiczne”, t. 11.
- Hedeager L., Kristiansen K. (1981), *Bendstrup – en fyrstegrav fra den romerske jernalder, dens sociale og historiske miljø*, Kuml, s. 81–149.
- Jahn M. (1921), *Der reitersporn, Seine Entstehung Und früheste Entwicklung*, „Mannus Bibliothek”, t. 21, Leipzig.
- Jensen X. P. (2008), *Våben fra Vimose: bearbejdning og tolkning af et gammelkendt fund*, Københavns Universitet, Københavns.
- Kontny B., Okulicz-Kozaryn J., Pietrzak M. (2011), *Nowinka. Site 1. The cemetery from the Late Migration Period in the northern Poland*, Gdańsk–Warszawa.
- Kontny B., Rudnicki M. (2002), *Ostrogi z Pelczysk, pow. pińczowski. Nowe oblicze stanowiska z okresu lateńskiego i okresu wpływów rzymskich*, „Światowit”, t. IV (XLV), Fasc. B, s. 145–157.
- Łuczkiwicz P. (2006a), *Uzbrojenie ludności ziem Polski w młodszym okresie przedrzymskim*, Lublin.
- Łuczkiwicz P. (2006b), *Elbgermanisch geprägte Funde und Befunde in Polen um die Zeitewende*, [w:] *Mitteleuropa zur Zeit Marbods*, eds. V. Salač, J. Bemann, Praha–Bonn, s. 341–360.
- Makiewicz T. (1970), *Cmentarzysko z okresu rzymskiego w Białej, pow. Łódź*, „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego”, seria archeologiczna, 17, s. 175–255.
- Mączyńska M., Rudnicka D. (2004), *Ein Grab mit römischen Importen aus Czarnówko, Kr. Leborg (Pommern)*, „Germania”, t. 82/2, s. 397–429.
- Motyková-Šniedrová K. (1965), *Zur Chronologie der ältesten römischen Kaiserzeit i Böhmen*, „Berliner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte”, t. 5., s. 103–174.
- Motyková-Šniedrová K. (1967), *Weiterentwicklung und Ausklang der älteren römische Kaiserzeit in Böhmen*, „Fontes Archaeologici Pragenses”, Praha.

- Müller, A. von (1957), *Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwische Havelseenplatte und Ostsee*, „Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte”, t. 1.
- Olshausen O. (1890), *Beitrag zur Geschichte der Reitersporns*, „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 22, s. 184–210.
- Olshausen O. (1891), *Radsporen auf Siegeln im Grobe Bernharts von Kalien und auf einem Relief am Dom zu Monza*, „Zeitschrift für Ethnologie”, t. 23, s. 219–223.
- Pieta K. (1982), *Die Púchov Kultur*, Nitra.
- Pieta K. (2005), *Spätlatènezeitliche Waffen und Ausrüstung im nördlichen Teil des Karpa beckens*, „Slovenská Archeológia”, t. 53, s. 35–84.
- Roman E. (1997), *Ostrogi krzeslowate z terenu ziem polskich*, [w:] *20 lat archeologii w Masłomeczu*, red. J. Ilkjaer, A. Kokowski, Lublin, t. 1, s. 165–188.
- Smółka E. (2014), *The presence of spurs in the south-eastern Baltic area in the Roman Iron Age and Migration Period – some remarks*, „Archaeologia Lituana”, t. 15, s. 47–64.
- Tejral J. (2002), *Die Sporen*, [w:] *Das germanische Königsgrab von Mušov in Mähren*, vol. 2, eds. J. Peška, J. Tejral, Mainz, s. 141–188.
- Zschille R., Forrer R. (1891), *Der Sporn in seiner Formen-entwicklung. Ein Versuch zu Charakterisierung und Datierung der Sporen unserer Kulturvölker 1*, Berlin.
- Zschille R., Forrer R. (1899), *Der Sporn in seiner Formen-entwicklung. Ein Versuch zu Charakterisierung und Datierung der Sporen unserer Kulturvölker 2*, Berlin.
- Vnoučková E. (2014), *Ostruhy z doby římské v Čechách*, Univerzita Pardubice, Pardubice.
- Völling T. (1992), *Dreikreisplattensporen. Anmerkungen zu einem Spornfund aus Hopfestadt, Ldkr. Würzburg*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, t. 22, s. 393–402.
- Völling T. (2005), *Germanien an der Zeitenwende. Studien zum Kulturwandel beim Übergang von der vorrömischen Eisenzeit zur älteren römischen Kaiserzeit in der Germania Magna*, BAR International Series 1360, Oxford.
- Wołagiewicz R. (1993), *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.
- Żak J., Maćkowiak-Kotkowska L. (1988), *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim w VI–X wieku. Zachodniobałtyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowatych zagiętych do wnętrza*, Poznań.

SUMMARY

CHAIR-SHAPED SPURS IN THE ROMAN IRON AGE
– THE STATE AND PROSPECTS OF RESEARCH

In the Roman Iron Age can be observed the development of spurs production by the barbarian communities in Central Europe. Spurs were disseminated by Celts, then were gladly used and modified by local people. Their initial form were certainly bow-shaped spurs. But there were also chair-shaped spurs, which were derived from bow-shaped form. Through the work of numerous researchers we have more and vaster, but still incomplete knowledge about these monuments.

With a high degree of certainty we can talk about development of forms of these monuments. Their development from bow-shaped forms perfectly shows spurs with three circular plates, so called *Dreikreisplattensporen*. First items of this type come from the fifth / fourth decade of the first century BC, which makes them the oldest form of rivet spurs. Their genetic zone is connected with area occupied by the Celtic tribe of Treveri. They are therefore not, as previously thought, germanic, but celtic product. However, thanks to the Elbe Germanic these spurs disseminated in the area covered by the settlement of tribes belonging to the Germanic circle of civilization. However, must be noted that in Treveri area at the same time we have to deal with three wholly distinct communities – Terveri (Celts), Suebi (Germans) and Romans. So it is not obvious who had the idea to initiate production of rivet spurs. Detailed analysis of these early forms of spurs, could bring measurable effects for our understanding of real origin of this monuments. It could also help to point trails which these monuments were further redistributed into the Germanic zone, and thus also the areas of the Polish lands. From the land occupied by the Przeworsk culture, there are two specimens of so called *Dreikreisplattensporen*, from Korytnica, grave 4 and Zakrzewo, grave 14. They can be classified as a Geoblingen-Thür type by Bockius. They are found mainly in Treveri area, but similar also occur in the area of the Grossromstedt culture. Here are considered as the imitation rather than Celtic import. The issue of provenience of these spurs is still unresolved.

In the Roman Iron Age significantly increased the number and diversity of chair-shaped spurs produced in the Germania Magna. Their development during this period is no doubt related to the germanic communities, which inhabited the area extending along an axis running from the Jutland Peninsula to the Elbe River basin, where these monuments are the most common. An interesting phenomenon is the presence of imitation parts of chair-shaped spurs observed in the bow-shaped spurs. Such similarity is visible between the chair-shaped spurs with highly separate prick and bow-shaped spurs of Wielbark culture.

In conclusion, currently, despite the existence of several separate classifications of chair-shaped spurs, using them is significantly hampered. These difficulties are due to e.g. no longer current findings. This is caused by increase of data base or deficiencies

such as the presentation of incomplete catalog. Difficulties in classifying stem not only from restrictions on the use of existing typologies, but also from a large variety of chair-shaped spurs. Correct classification of these monuments, the ability to precisely determine their chronology and the creation of their full catalog is the basis for comprehensive research, covering the entire area of distribution of chair-shaped spurs. They would give the opportunity to lead the direction of the distribution of spurs; trails, which reach among others on the Polish lands. This research would show the directions of interregional contacts. Next step would be thinking of which social processes led to the dissemination of this type of findings on the Elbe and southern Scandinavia areas and further spreading of such spurs in the East.